

SZÉKELY MELINDA

„*NONDUM VESTIS ILLIS ERAT PICTA, NONDUM TEXEBATUR AURUM*”

Seneca Luciliushoz írt egyik levelében a *saeculum aureum* jól ismert toposzai mellett új elemként festett és aranszállal átszőtt ruhákat említ az egyszerű, ősi öltözékekkel szembeállítva: *Nondum vestis illis erat picta, nondum texebatur aurum* (Ep. 90, 45).

A Kr.u. 1. században, a Római Birodalom és India közötti kereskedelem virágzó időszakában a hajósok különleges finomságú kelméket szállítottak a távoli Keletről. Az indiai királyi műhelyekben tarka színű finom és lágú pamutszövetek készültek, a költők az ég leglágyabb felhőjéhez hasonlították ezt az anyagot. Hogy még különlegesebb és értékesebb legyen az áru, gyakran bíborral színezték és arannyal szőtték át. Az arany és a bíbor minden kultúrában a hatalom és a gazdagság szimbólumai, ezek az anyagok ugyanis csak a legmagasabb méltóságok számára volt elérhetőek. Curtius Rufus a mesés gazdagságú India királyáról írja: *distincta sunt auro et purpura carbasa quae indutus est* (Curt. Ruf. 8, 9, 21).

A bíborcsiga mirigyváladékából előállított színezék, a bíbor a legdrágább és legmegbecsültebb festékanyag volt az ókori kultúrákban, a legszebbnek a tyrosi bíbort tartották (pl. Strab. 16, 2, 23).¹ Plinius idejében a puteoli bíbort többre becsülték, mivel ezt karmazsinnal² festették, és a festőbuzér cserje (*Rubia tinctorum*) gyökérzetével, mely „*cogitur sorbere*” (Plin. Nat. Hist. 35, 26, 45). Bíborfestő műhelyeket a Földközi-tenger keleti partvidékén mindenfelé találunk, Tyrosban, Cos szigetén, Lissán, Tarentumban, Syracusaeben és sok más helyen. Régészeti leletek bizonyítják, hogy Kréta partjaitól 4 kilométerre délre, Koufonisi szigetén a bíborkagyló-halászok és bíborfestők faluja különösen jelentős lehetett.³

A gyapjúanyagot rendszerint fonás előtt festették, a selymet pedig a szövés után. A gyapjú vöröses színre festéséhez a bíbor és a festőbuzér mellett még felhasználták a kermeszernyő, a lakmuszuzmó (*fucus*), a *rubia*, és a *sandyx* színezéket is.⁴ Ktésias beszámol egy indiai virágról, amely kitűnő pirosas színt ad (F 45, 38). Leírása a cinóberre utalhat, amit a későbbi időkben sárkányvérnek is neveztek. Igazi eredete ismeretlen, keletkezésére a szerzők fantasztikus magyarázatot adtak: az elefántok és a sárkányok között ősi gyűlölködés dúlt, halállal végződő küzdelmük során vérük összekeveredett; ezt a vért gyűjtik és adják el az indiaiak és az etiópok (Plin. 8, 12, 34; 33, 38, 116).⁵ A növényi festékanyagot Indiában a *Calamus dracóból*, Dél-Arábiában és Kelet-Afrikában a *Dracaena ssp.* nevű növényből nyerik.⁶

Indiából importálták Rómába az indigó festékanyagát is. Az indigó (*Indigofera tinctoria*) egy tarka virágú félcserje, amely természetes állapotában még nem tartalmazza a festékanyagot; ezt utóbb

¹ Lásd ehhez: C. Alfaro–J.P. Wild–B. Costa (eds): *Purpureae vestes. Textiles y tintes del Mediterráneo en época romana*. Valencia 2004; C. Alfaro–L. Karali (eds): *Vestidos, textiles y tintes (Purpureae Vestes II)*. Estudios sobre la producción de bienes de consumo en la Antigüedad. Valencia 2008.

² Tölgyfélék élő pajzstetű váladékából előállított festőanyag.

³ O. Rackham–J. Moody: *The Making of the Cretan Landscape*. Manchester 1996. 206–208; P. Horden–N. Purcell: *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*. Oxford 2000. 616.

⁴ A. Böhme-Schönberger: *Kleidung und Schmuck*. In: *Rom und den Provinzen*. Theiss 1997. 46. Plinius szerint *sandyx* akkor keletkezik, ha a bányavöröst azonos mennyiségű vörös földdel keverve pörkölik (Plin. Nat. Hist. 35, 23, 40).

⁵ A *Periplus Maris Erythraei* szerzője azt írja, hogy a cinóber Socotráról származik (PME 30), ez a *Dracaena cinnabari*.

⁶ K. Karttunen: *India and the Hellenistic World*. *Studia Orientalia* 83 (1997) 164.

nagy kádakban hideg vízben való erjesztéssel állították elő. Nyugaton Vitruvius (7, 9, 6; 7, 14, 2) és Dioscuridés (5, 92) számol be róla először. Plinius írja, hogy csak mostanában importálták Indiából (33, 57, 163), egyike azoknak a fényes színeknek, amelyeket a festők használnak (35, 12, 30), és összetétele ismeretlen (35, 25, 43).⁷ A feketének 7, a kéknek 20 denarius volt az ára fontonként (Plin. 33, 57, 163; 35, 27, 46). Maga a növény ismeretlen volt Nyugaton, Marco Polo mutatta be először.⁸

Az indigónál szélesebb körben használták a *lyciumot*, amely a Himálaja vidékén honos növény (PME 49).⁹ A rómaiak a gyökeréből sárga kelmefestéket nyertek, szárát, termését és gyökerének kérgét pedig vérzéscsillapító szerként sebek, hadisérülések gyógyítására használták.¹⁰ A Rómában gyakori szembetegségek hatékony gyógyszereként is alkalmazható volt.¹¹ A *lycium* mellett sárga színt sáfrányból és a lótszfa gyökeréből,¹² kék színt az indigó mellett még festőcsüllengből¹³ is tudtak nyerni.

Az arannyal szőtt anyag előállítása művészileg is igényes feladat volt, technikailag pedig igen nagy kihívást jelentett évszázadokon keresztül. Aranszállal átszőtt ruhadarabokra már Homéros és Hérodotos műveiben is találunk utalásokat. Hérodotos egy mellvértről írja (Her. 3, 47): „*Vászomból készült, gyapjú- és aranyfonállal élethű figurák voltak beleszöve*”.¹⁴ A fémszálak előállításáról az Ószövegekben is említést tesznek: „*És aranyból vékony lapokat verének, és azokat fonalakká metélik, hogy feldolgozzák a kék, és a bíborpiros, és a karmazsinszínű, és a lenfonál közé, mestermunkával.*” (Mózes 2, 39, 3). Ez a leírás megfelel az egyik ismert ókori technikának.

Plinius *Naturalis Historia* című művében leírja, hogy arannyal átszőtt ruhadarabot Rómában már a királyok korában használtak: *Tunica aurea triumphasse Tarquinius Priscum Verrius docet* (Plin. 33, 19, 63). Eredetéről azt tartja, hogy a kis-ázsiai királyok találmánya: *Attalidis vero iam pridem intexitur, invento regum Asiae*. Ugyanezt erősíti meg egy másik helyen: *Aurum intexere in eadem Asia invenit Attalus rex, unde nomen Attalidis* (Plin. 8, 74, 196).

A görögországi Verginában 1977-ben találták meg II. Philipposz sírját. A feltárt sírból a drága fegyverek és bútorok mellett arany-, és ezüstszövetek is előkerültek: a lehetővékonyra vágott aranyfóliákat keskeny csíkokban szőtték a bíborszínű gyapjúba. A fémfóliák előállításához az aranyat bőrök közt laposra verték, míg annak vastagsága néhány század milliméter lett (kb. 0,03-0,04 mm). Ezután a lemezt keskeny csíkokra vágták, majd beleszötték a bíborral festett gyapjúba.¹⁵

Az aranszálak előállításának egy másik eljárása Plinius szerint: az arany „fonása” (Plin. 33, 19, 62): *superque netur et textur lanae modo vel sine lana*. Ez úgy történt, hogy a felvágott aranycsíkokat spirál alakban egy selyem, len vagy gyapjúsál köré tekerték; az aranszál kívülről tekeredett rá a belfonalra, és belülről egy textilmag (ún. lélek) jött létre; a fém csillogó fényét így összekötötték a textilszál rugalmasságával. A textilművészet további fejlődése mutatja, hogy ez a felfedezés a jövő útja.

⁷ Plinius szerint az indigó különösen a római festészetben tölt be fontos szerepet: a festők a fekete szín miatt a világos és árnyékos munkáknál használták, vízzel keverve gyönyörű kékeslila színt kaptak. Az indigókék festékből vörös és barna változatokat is nyertek.

⁸ Karttunen: i. m. 165.

⁹ Vö. A Vörös-tenger körülhajózása Alexandriától Indiáig. Fordította, az előszót, a jegyzeteket írta: W. Salgó Á. Acta Antiqua et Archaeologica. Suppl. XI. Szeged 2010.

¹⁰ E. H. Warmington: The Commerce between the Roman Empire and India. Delhi 1974. 205–206.

¹¹ Grüll T.: Az utolsó birodalom. Budapest 2007. 189–190.

¹² Böhme-Schönberger: i. m. 46.

¹³ Sárguló leveleinek erjesztésével sötétkék festőanyagot nyertek belőle.

¹⁴ Muraközi Gy. fordítása.

¹⁵ M. P. Hohmann: Gewebtes Gold. Antike Welt (2007) 81.; M. Járó – E. Gondár – A. Tóth: Technical revolutions in producing gold threads used for European textile decoration. Antiquités Nationales, Mémoire 2. Saint-Germain-en-Laye 1993 119–124. M. Járó: Manufacturing technique of gold threads and their imitations on museum textiles - chronology of the preparation of metal threads. Results of the scientific investigations. A Textil és Textilruházati Múzeum Évkönyve 8 (1995) 31–51.

Ennek a technikának a legkorábbi emlékei közé tartozik egy szatír és egy menád alakját ábrázoló textilrészlet, mely eredetileg egy Kr.u. 2. vagy 3. században készült kendőt díszítetett. Előállításához kizárólag drága anyagokat alkalmaztak: a gyapjú alapanyagot bíborcsigából nyert valódi bíborral színezték, a fémcsíkokhoz tiszta aranyat használtak, mely nem volt keverve sem ezüsttel, sem pedig rézzel. A lelket a vékony selyemszálak alkották, melyeket sűrűn körbetekertek aranycsíkokkal. Ezeknek az anyagoknak az előállítása rendkívül költséges volt. Az aranyfóliák, melyekből a fémszálakat vágták, általában nem voltak nagyobbak, mint a kéz belső felülete.¹⁶ Ezeket a keskeny, rövid, gyakran nem hosszabb, mint 6-8 cm-es fémszálakat kellett a selyem vagy a len lélek köré tekerni, így a fonásnál csak igen lassan lehetett haladni.¹⁷

A következő századokban technikai újításként a nehéz, masszív aranylemez-csíkok helyett egy szerves anyagot (legtöbbször bőr vagy bél, Kínában papír) használtak a vékony aranyréteg hordozójául és ezt keskeny csíkban vonták rá a textilszálra. Az így előállított szálak nemcsak könnyebbek és rugalmasabbak voltak, hanem olcsóbbak is, mint a fémcsíkokkal körbetekert szálak, mivel csak egy leheletvékony aranyréteg volt rajtuk. Ennek az új technikának a megjelenése a középkorban új teret nyitott a selyemszövésben: lehetővé vált, hogy nagyobb felületet is szöjének fémszálakkal.¹⁸

Arannyal szőtt kelmét Pannonia területén is találtak. A Dombóvártól északra fekvő Alsóheténynél római kori erőd romja maradt fenn.¹⁹ Az erőd közelében feltárt késő ókori temetőben az 1980-as években arany- és gyapjúfonallal mintázott, különleges minőségű selyemszövet darabok kerültek elő.²⁰ Két sírban 2-3 milliméter hosszúságú aranyfonalakat találtak; ezeket szövéshez vagy hímzéshez használták, lehetséges, hogy a selyem halotti lepel szélén volt egy keskeny, fémfonalas szegélydísz. Egy másik szarkofágból egy körülbelül 10×15 centiméter nagyságú selyemszövet töredék került elő, melyet gyapjú- és fémfonalas beszövésel díszítettek. Eredetileg hosszúkás, téglalap formájú lehetett, két végén bordúrszerűen elhelyezett geometrikus mintával. A keretsávban aranszálból szőtt pontsor fut, melynek közeit gyapjú tölti ki, a gyapjúfonal színezőanyaga valószínűleg bíbor volt.²¹ Pannonia területéről már korábban is előkerültek aranszállal szőtt anyag-töredékek: egy aquincumi sírból aranszállakból készült hajháló,²² Viminaciumból egy textiltöredék.²³ Brigetióban 1998 nyarán egy szarkofágban találtak fémfonal-töredékeket.²⁴

A Római Birodalom császárkorában az elit réteg előszeretettel viselt aranszállal átszőtt ruhadarabokat. Augustus rendelettel igyekezett gátat szabni a növekvő fényűzésnek, a *lex Iulia vestitu et habitu* szabályozta a drága ruhák használatát (Cass. Dio 54, 2, 3; 49, 16, 1). Korábbi rendelkezések csak a *senator*oknak engedélyezték a drága anyagból szőtt, pompázatos ruhák viselését, a nők számára korlátozták a díszes ruhák, valamint a különböző ékszerek használatát. Augustus utasította a

¹⁶ Hohmann: i. m. 81.

¹⁷ A fémszalagokat kb. 5 mm-es szakaszon tekerték egymásra, hogy biztosítsák a bélszalagok folyamatos takarását. Lásd: Járó M.: A 2. sz. szarkofágban talált fémfonal-töredékek természettudományos vizsgálata. Brigetio kincsei. Szerk.: Borhy L., Számadó E. Komárom 1999. 29–30.

¹⁸ Hohmann: i. m. 82. A Birodalom területén talált aranszállal szőtt leletekről lásd még: M. Gleba: *Auratae vestes: Gold Textiles in the Ancient Mediterranean*. C. Alfaro, L. Karali (eds.) i. m. 61–77.

¹⁹ Tóth E.: Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981–1986. Eredmények és vitás kérdések. *Archaeologiai Értesítő* 114–115 (1987–1988) 22–61. Tóth E.: Az alsóhetényi erőd és temető. *Ókor* 4 (2003) 45.

²⁰ Sipos E.: Heténypusztai római kori textilleletek vizsgálata. A Textil- és Ruhaiipari Múzeum Évkönyve 7 (1990) 7–18; *uő*: Fémfonallal díszített textiltöredék Heténypusztáról. *Ókor* 4 (2003) 47. A textiltöredékek fennmaradása nagyrészt annak köszönhető, hogy át voltak itatva a testek mumifikálásához használt tömjénnel és fenyőgyantával.

²¹ Sipos: i. m. 2003 48. Az aranszalag töredezett, meggyűrődött, a vágás nyomát nem lehet látni, valószínűleg azért, mert az arany túl lágy, és lekopott róla. A selyemszövet esetében a bélfonal teljesen elenyészett. A fémfonal rendkívül finom és vékony, átmérője körülbelül 0,2 milliméter, az aranszalag szélessége 0,3, vastagsága pedig 0,006 milliméter.

²² Kuzsinszky B.: Aquincumi sírlelet. *Budapest Régiségei* 10 (1923) 56–73.

²³ A. Geijer, E. B. Thomas: *The Viminacium Gold Tapestry*. Meddelanden Fran Lunds Universitets, Historiska Museum, Lund (1964–1965) 223–236.

²⁴ Járó: i. m. 1999 29–30.

senatorokat, hogy maguk ellenőrizzék feleségüket és leányaikat a helyes öltözködés és a megfelelő viselkedés érdekében. A császár is példával járt elől, az uralkodóház minden nőtagjának megparancsolta a fenti rendeletek betartását, elég kevés sikerrel.²⁵

Vergilius *Aeneis* című eposzában Aeneas bíbor- és aranyszállal díszített köpenyben jelenik meg, melyet maga Dido királynő szőtt (Verg. *Aen.* 4, 262–264). Ez a viselet azonban idegen, keleti hatású, nőies jellegű, így amikor Aeneas visszatér a férfias, harcos élethez, leveszi Dido köpenyét.²⁶

Tiberius folytatta Augustus takarékosági politikáját, egyik decretumában megtiltotta a férfiaknak, hogy selyemruhát öltsenek (Kr.u. 22. Suet. *Tib.* 33). Tacitus közli a császári leiratot, valószínűleg az eredetire támaszkodva (Tac. *Ann.* 3, 53; vö. Cass. Dio 57, 13, 3). A fényűzést korlátozó rendeletek betartását azonban nem lehetett hatékonyan ellenőrizni, így Tiberius felhagyott a kilátástalan próbálkozással.²⁷

Suetoniustól tudjuk, hogy Tiberius utódja, Caligula szívesen hordott aranyszállal átszőtt köpönyeget (*aurea chlamyde*), és olykor selyemben, aranyszegélyű női ruhákban járt:

Vestitu calciatuque et cetero habitu neque patrio neque ciuili, ac ne virili quidem ac denique humano semper usus est. Saepe depictas gemmatasque indutus paenulas, manuleatus et armillatus in publicum processit; aliquando sericatus et cycladatus.

Suet. *Calig.* 4, 52 (vö. 4, 19)

A következő császár, Claudius idejéből Plinius saját tapasztalatát írja le: *nos vidimus Agrippinam Claudi principis, edente eo navalis proelii spectaculum, adsidentem et indutam paludamento aureo textili sine alia materia* (33, 19, 63).²⁸

Nero temetéséről Suetonius elmondja, hogy testét egy olyan arannyal átszőtt fehér takaróba burkolták (*stragulis albis auro intextis*), melyet január elsején használt (Suet. *Nero* 6, 50).

A *Historia Augusta* szerzője Commodusról jegyezte fel: dalmatikába öltözve jelent meg a nyilvánosság előtt²⁹ (Hist. Aug. *Comm.* 8, 8): *Dalmaticatus in publico processit*. Másik helyen azt írja, selyemruhát viselt, és gyakran női ruhába öltözve ült a színházban vagy a *circusban*: *ut eius tumorem per sericas vestes populus Romanus agnoscere. [...] Inpudentiae tantae fuit, ut cum muliebri veste in amphitheatro vel theatro sedens publice saepissime biberit*. (Hist. Aug. *Comm.* 13, 1)

Heliogabalust hasonlóan jellemzi a *Historia Augusta* szerzője: Gyakran dalmatiai tunicában jelent meg a nyilvánosság előtt (*Dalmaticus in publico*); ő volt az első római, aki tiszta selyemruhát hordott (*holoserica*), előtte ugyanis csak kevert szálú selyemruhákban jártak (*subserica*).³⁰ Előfordult az is, hogy női ruhát öltött magára:

Primus Romanorum holoserica veste fertur, cum iam subsericae in usu essent. Linteamen lotum numquam attigit, mendicos decens qui lineis lotis uterentur. Dalmaticus in publico post cenam saepe visus est. [...] Et cum ad meretrices muliebri ornatu processisset.

²⁵ Éppen ezért mélyégesen fölháborították a családjában előforduló botrányok, aminek következtében leányát, Iuliát, majd azonos nevű unokáját is száműzetésre ítélte (Suet. *Aug.* 65).

²⁶ Vö. *Ferenci A.*: Aeneas haja. Ókor 4 (2003) 3–6.

²⁷ *I. Sauerwein*: Die leges sumptuariae als römische Maßnahme gegen den Sittenverfall. Hamburg 1970. 162; *Székely M.*: Kereskedelem Róma és India között. Szeged 2008. 119.

²⁸ Plinius művében több alkalommal is felelmei szavát a császári feleségek értelmetlen költségeivel szemben.

²⁹ Tédig éró selyemtunika, melybe arany szálakat szőttek. Eredetileg dalmatiai fehér gyapjúból készült, innen az elnevezés.

³⁰ A teljesen selyemből készült ruha (*holoserica*) volt a legértékesebb. A félselyemhez (*subserica*) jutányosabb áron lehetett hozzájutni: lent, gyapjút és pamutot használtak láncként, és csak vetüldékként használtak hozzá selymet.

Hist. Aug. *Heliog.* 26, 1

A 3. századi válság mélypontján uralkodó Gallienusról azt állítja a *Historia Augusta* szerzője, hogy nem a Rómában szokásos *togát* viselte, hanem bíborpalástot drágakövekkel kirakott aranycsattal, alatta bíborszínű, arannyal hímzett hosszú ujjú inget öltött magára:

Mantelibus aureis semper stravit. Gemmata vasa fecit eademque aurea. Crinibus suis auri scobem aspersit. Radiatussaepe processit. Cum clamys purpurea gemmatisque fibulis et aureis Romae visus est, ubi semper togati principes videbantur. Purpuream tunicam auratamque virilem eandemque manicatam habuit.

Hist. Aug. *Gallien.* 16, 3–4

A felsorolt példák alapján megfigyelhetjük, hogy Suetonius és a *Historia Augusta* szerzője Caligula, Commodus és Heliogabalus, vagyis a leginkább alkalmatlan, rossz uralkodók jellemzésénél hangsúlyozza a bíborra festett, aranyszállal szőtt, selyem ruhadarabok viseletét. A *Historia Augusta* Gallienus-életrajzában több helyen kiemeli a császár fényűző, keleti ruházatát. A *senatusi* arisztokráciát háttérbe szorító Gallienusról tendenciózus, „elrettető sötétségű” képet találunk: a bíborszínű, arannyal hímzett ruhadarabok leírása a császár negatív jellemzését volt hivatva erősíteni.

Ezt az ábrázolási módot a Kr.u. 1. századi moralizáló írók, Seneca és az idősebb Plinius alapozták meg. A távolsági kereskedelem fellendülése következtében a Rómába beáramló különleges, drága ruhadarabok használatát, a *luxuriát*, az idegen, keleties szokásokat a *mos maiorum* alapján szembeállították az ősi római erényekkel, a férfias, egyszerű életmóddal és a mértéktartással, ezzel mintaképet adva a következő évszázadok római szerzőinek is.

SZÉKELY MELINDA
Szegedi Tudományegyetem
Ókortörténeti Tanszék
E-mail: mszekely11@gmail.com